

Інтелектуали, інтелігенція, експерти

Ірина Кучма

Насамперед артикулюємо контекст, у якому твориться ця стаття: вже вкотре йдеться про наблизження президентських виборів та про роль і місце інтелектуалів у цьому вертепі. Хоч архаїчне слово вертеп навіряд чи доречно вживати поряд із новочасними поняттями інтелектуал. Посидуватимемо з давнішим словом інтелігенція? Допасовуватимемо вже зовсім сучасне експерт задля гротеску? В будь-якому разі, об'єктом нашого генетичного аналізу будуть актори чи люди дії. Й аж ніяк не йтиметься про осіб, які, попри свій соціальний і культурний капітал, затято (до блиску в очі) твердять про обрану позицію мовчання (не саботаж, — ні, Боже збав, — тихеньке мовчання). Адже тоді нам доведеться цитувати Новалиса з його паралелями чи, радше, перпендикулярами між сенситивністю до поезії та сенситивністю до містики, чи далі гордити антитези на кшталт: інтелектуали мовчать, справжні громадяни усуваються від участі у політичному житті своєї країни тощо... Отже, все ж таки йтиметься про роль та місце інтелектуалів, інтелігенції та експертів у сучасному суспільстві загалом і медійній культурі зокрема.

За спостереженнями Герберта Дженса, три чверті всіх інформаційних матеріалів становлять повідомлення за участі офіційних осіб: впливових політиків, науковців, діячів культури та мистецтва — так званих «лідерів громадської думки». Медійна культура класифікує їх як «експертів», які є речниками офіційної чи будь-якої іншої ідеології, а ЗМІ відіграють ролі «вторинних розпорядників», переказують погляди представників еліти популярною мовою.

Такі експерти посідають у соціумі домінуючі чи елітарне становище, оскільки мають вільніший доступ до політичного, медійного, освітнього чи юридичного дискурсів. Вочевидь доступ цей надається їм не безкоштовно, й існує чітка корпоративна платня за такі привілеї.

На думку деяких дослідників (зокрема, С. Дамберга і В. Семенкова), саме належність до публічного дискурсу виокремлює еліту як певну спільноту. Представники такої спільноти елітарні не самі по собі, елітарними є їхні повідомлення. Радикалізуючи, зазначимо, що будь-яке повідомлення, що стає новинною подією, тобто саме починає породжувати дискурс, вже можна розглядати як елітарне повідомлення. А особа, здатна породжувати такі повідомлення, вже є представником еліти.

Митці (та, ширше, інтелектуали), теоретично належать до «панівного» класу, бо достатньою мірою володіють

культурним капіталом для здійснення влади й продукують культурний і символічний капітал, здатні набувати виду структурного панування. Проте, практично, поля культурного відтворення

вузького кола осіб тиражуються технічними засобами, стають надбанням загалу, доконечно тривіалізуються. Едвард Саїд визначав таку швидкість спрощувального гаслотворення як

Писар, астроном, рехієник (італійська мініатюра XIV століття)

посідають підпорядковану позицію у полі влади, так само як, незважаючи на свою належність до поля влади, митці містяться на нижчих щаблях ієрархічної драбини, лишаючись певною мірою залежними від носіїв політичної та економічної влади. І залежність цю опосередковано платнею, пенсіями, преміями, здійсненими державним коштом виданнями тощо.

Для науковців (чи знову ж, ширше, інтелектуалів) із їхнім індивідуальним символічним капіталом спосіб потрапляння в еліту є так само суто індивідуальним. Проте із зарахуванням до елітарного прошарку суспільства науковці перетворюються на речників соціальних повідомлень, втрачають свою корпоративність, і їх починають сприймати як особистостей. Позаяк суб'єкт публічного дискурсу виступає як цілість, його окремі (зокрема професійні) параметри стають лише приватними рисами, випадковими й нецікавими для широкого загалу. Відповідні фахові ознаки можуть сприйматися лише як привід привернути до себе увагу. Професійність офірується на користь публічності у медійній культурі. Думки, поведінкові схеми та почуття певної особи або

наріжну ознаку експертного дискурсу.

Напозір інтелектуалів вирізняє університетська (насамперед, гуманітарна) освіта, наукове звання, з тим-таки університетом пов'язане, й активна соціальна чи цехова позиція. За часів Великої французької революції роль інтелектуалів відігравали філософи як захисники справедливості, моралі й інших республіканських цінностей. У XIX столітті ця місія випадає на долю вчених і журналістів. Зокрема, понад вісімдесят відсотків тих, хто підписав «Маніфест інтелектуалів», опублікований 14 січня 1898 року, крім своїх імен, зазначили освіту й наукові ступені, хоча виступали лише як громадяни — захисники суспільної моралі. Отож легітимація заклику зберегти принципи революції частково ґрунтувалася на наукових знаннях.

Адам Сміт множить ролі інтелектуалів і доручає їм здійснювати аналіз колективної свідомості. Іншими словами, інтелектуали більше не повинні накидати своє індивідуальне сприйняття та осуд, а мусять досліджувати й доносити до публіки масове несвідоме колективної людини. Інтелектуали пе-

ретворюються на примітивних пророків або дрібних гуртовиків, які продають власні відкриття на комерційному ринку.

Панівну позицію інтерпретаторів світу для суспільства посідає мангаймівська інтелігенція «вільного лету», яка альтруїстично обстоює загальнолюдські цінності (подекуди інтелектуалів ототожнюють із таким типом інтелігенції).

П'єр Бурдьє, за висловом Ніло Каупі, продукує новий образ «інтелектуала-господаря», який поєднує в собі позицію радикального політичного активіста й ученого, який розвінчує міти, на відміну від «інтелектуала-одинака, що протистоїть світові» Еміля Золя чи Жана-Поля Сартра.

Зигмунт Бауман відзначає зсув від модерних інтелектуалів-закопаних (які утверджують універсальні цінності, легітимують новий модерний соціальний порядок) до постмодерних інтелектуалів-інтерпретаторів соціальних значень, текстів, публічних подій та інших артефактів (певні тексти чи явища пояснюють для публіки за допомогою власного фахового знання). Новочасні інтелектуали як легалізатори знань і культурних цінностей стають надлишковими з раціоналізацією модерної держави. Разом з ерозією меж, що розділяють високу та низьку культури, вони втрачають роль єдиних інтерпретаторів канонічних текстів. Відтак маємо кризу ролі інтелектуалів-гуманітарників та витіснення їх технічними фахівцями — породженнями індустріального суспільства. Як зазначав Едвард Саїд, постмодерна теорія є чи не єдиною змогою знову наблизитися до культу експертизи та професіоналізму, бодай задля інтелектуальної розваги.

Даглас Келнер розрізняє функціональних інтелектуалів, які працюють на відтворення та легітимацію цінностей наявного суспільства, й «критично-опозиційних публічних інтелектуалів», які протистоять чинному соціальному ладові й сприяють прогресивним соціальним змінам. Функціональні інтелектуали зародилися як класичні ідеологи, проте обстоюють лише інтереси певних політичних партій чи груп, конструкторів дискурсів, що легітимують чинні соціальні відносини, інституції та практики; чи перетворилися на технологів, які шукають найефективніших шляхів досягати мети, не досліджуючи засобів, цілей, цінностей чи прикінцевої мети, суспільної користі чи шкоди, спричинених їхніми діями.

З розвитком нових інформаційних технологій, глобальної економіки та культури концепт інтелектуала, вочевидь, набуває модифікованого вигляду. Постають критично-опозиційні інтелектуали, які відстежують дотримання порушених прав, прагнуть верхності права, свободи, розвитку нових ідей, адекватніших сучасному суспільству (наприклад, учасницька демократія, соціалізм, рівність статей і національних меншин, сталий розвиток тощо). Загалом, прагнуть триматися Сартрового заклику щодо обов'язку інтелектуала викривати несправедливість у будь-якому її прояві у текстах і промовах у публічній сфері, що перетворює їх на ідеальний тип критично-опозиційних інтелектуалів.

Повертаючись до українського контексту, варто артикулювати брак публічної сфери, брак органічних інтелектуалів в українських університетах (за Грамші, інтелектуалів, які перебувають у діалозі з сучасними соціальними рухами, посприяють у собі науковця, викладача, соціального критика і громадянина), брак університетів, які могли би впливати на політичні процеси (політику тут слід розуміти у широкому сенсі слова як усю сукупність людських стосунків у тій чи реально-соціальної структурності, у їхній продуктивній силі впливу на світ). Українські інтелектуали, на жаль, подібно до своїх іспанських, мексиканських, румунських, турецьких (і цей перелік можна продовжити) колег посідають маргінальну позицію в суспільстві, можливо, частково через поширений антиінтелектуалізм, тривіальність і примітивність державних діячів. Виходом із цієї ситуації може бути або активна участь українських інтелектуалів у політичній діяльності через демократичні чи партійні політичні механізми (що тепер надоречніше) чи бойд обстоювання власної гідності, фахової компетенції та певних прав.